

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
Ιδρυτής: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

Διευθύντης: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΕΚΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1949

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΑ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

Μιχάλη Κατσαρού : «*Μεσολόγγι*» ('Εκδόσεις Ποιητικής Τέχνης», Ἀθήνα, 1949).

Εἶναι πάντοτε ἐνδιαφέρον ὅταν ἓνα ἥρωικό θέμα ποῦ προσφέρεται περισσότερο στό ἔπος, γίνεται κίνητρο τῆς ἐμπνευσης στόν ποιητῆ ποῦ ἀκολουθεῖ τοῦς τρόπους τοῦ νεώτερου λυρισμοῦ. Εἶναι κανείς προετοιμασμένος — ἂν δὲν εἶναι, ὁ πρῶτος στίχος τόν προετοιμάζει — νά μὴν περιμένει οὔτε μῦθο, οὔτε ἐμμετρη ἀφήγηση, οὔτε ἰσοσύλλαβο στίχο, οὔτε ῥίμα — τίποτε ἀπό ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἐντυπωτικά καί τὰ συμβατικά ποῦ δημιουργήσαν μιὰ κάποια παράδοση στό εἶδος. Ἐδῶ μιὰ σειρά ἀπό εἰκόνες — θρύμματα εἰκόνων ποῦ ὑποβάλλουν τῆ σύνθεση στό βάθος τοῦ πίνακα, μιὰ φράση ποῦ ξάφνου σπαθίζει τὴν ἐπιφάνεια καί τὴν χαρακώνει βαθειά γιὰ ν' ἀναπηδήση ἀπὸ τὸ τραῦμα ἢ ἐπική κραυγή.

*Ὅλα μοῦ γνέφουνε νὰ μιλήσω.
Γαίτοπούλες ποῦ γυρνᾶν περήφανες ἀπ' τὸ καμάκι.
Πυρκαγιές
Παλιὰ λησμονημένα σίδερα
Τὰ τελευταῖα γιοφύρια π' ἀρχίζουν καί δὲν περνᾶν
[πουθενά
*Ἡ φωνή σου ποῦ πέθανε.

*Ὅμως δὲν ἦταν ὄνειρο.
Κάτω ἀπὸ τὸν οὐρανὸ γαλαζογέρνανε
Χιλιάδες ἄνθρωποι
Κι ὅλα νὰ φαίνονται σὲ μιὰ μαλαματένια βροχή
Κι ὅλα νὰ τρέχουν μέσα στό αἷμα
Σὰν τὰ κόματα χρυσᾶ
Σὰν τὸ νερὸ καθαρὰ
Σὰν τὴν πέτρα.

Καί τὸ ἥρωικό θέμα μὲ μιᾶς ξεπετάγεται μὲ τὴ λιτότητα ποῦ ἀρμόζει στόν λυρισμὸ ποῦ ἔχει ἀπαρνηθῆ τὸ ἐμβατήριό τοῦ δεκαπεντασύλλαβου :

*Ἀνασηκώνει μὲ ἀφροὺς κάποια μορφή ψαρᾶ

*Ἄγρια μορφή

Γλυκεῖα μορφή

Μὲ μιὰ φωνὴ νικητριά.

Καί φώναξε :

— *Ἐμπρός! Στὴ ντάπια σας ψαράδες.
τὸ Μεσολόγγι νὰ σωθεῖ!

Καί σμίγουν οἱ ὀρίζοντες ἀπ' τὴ βουή

*Ἀνατινάξουνε τίς χαίτες τ' ἀκρογιάλια.

*Ἡ νέα ποίηση δὲν ἀγαπᾶ τὴν ἱστορία. Ἀγαπάει ἐκεῖνες τίς σπίθες ποῦ κερδίζει κάποτε ὁ ἄνεμος ὅταν παίζει μὲ τ' ἀποκαΐδια. Κι ἀποκαΐδια εἶναι γιὰ τοὺς νέους ποιητικούς τρόπους οἱ γεωμετρημένες εἰκόνες, τὰ λογικά ξετυλίγματα τοῦ μυθικοῦ πυρήνα, οἱ προετοιμασμένες ἐκεῖνες ἀνηφοριές ποῦ θὰ ὀδηγήσουν στὴν κορυφὴ τῆς δραματικῆς ἐντασης. Ἡ νέα ποίηση χαίρεται τ' ἀδιάκοπα χάσματα ποῦ εἶναι σὰν κάποια διάκενα ἀνάμεσα στὴν ἐναλλαγὴ τῶν ἀνεμοστροβίλων. Εἶναι γιὰ τὴ φύχῃ κλείνει μέσα της θραύσματα δράματων ἀπ' ὅπου πορίζεται ἡ ἐμπνευση τίς ξαφνικὲς φωταύγειες ποῦ εἶναι φωταύγειες γιὰ τὴν ἀναδύονται ἀπὸ τίς ἀποτυπώσεις τῶν σκιῶν τῆς ἀνοργάνωτης μνήμης. Τὸ ἐπικό θέμα στὴ νεώτερη ποίηση εἶναι μονάχα μιὰ δραστικὴ ζύμη ποῦ ἀφυπνίζει τὸ θυμικό καί ὅπου ὁ λόγος ἡττᾶται. Γιὰ ν' ἀναλάβῃ ἀπὸ τὴν ἡττα του καταφεύγει στὴν περισυλλογὴ τῶν διάσπαρτων εἰκόνων τῆς ἱστορικῆς μνήμης. Γι' αὐτὸ ἡ μοιραία διά-

σπαση καί ἡ ἀπεγνωσμένη προσπάθεια τῆς προβολῆς των χωρὶς τὸ στημόνι τοῦ μύθου.

Εἶναι, καθὼς εἶπα, ἐνδιαφέρουσα ἡ μεταχείριση τοῦ ἐπικοῦ θέματος ἀπὸ τὸ νεώτερο λυρισμό γιὰ τὴν καί ἐδῶ πραγματοποιεῖται μιὰ ἀνανέωση. Κι ὁ κ. Κατσαρός μὲ τὸ *Μεσολόγγι* τοῦ μᾶς ἔδειξε μιὰ πλευρὰ τῆς ἀνανέωσης αὐτῆς μὲ πολλὴ πειστικότητα.

ΑΙΜ· Χ·

Ε. Π. Παπανοῦτσου : «*Παλαμᾶς, Καβάφης, Σικελιανός*».

Τὰ θέματα ποῦ ἀπασχολοῦν τὸν κ. Παπανοῦτσο σ' αὐτὸ τὸ διβλίο, καθορίζονται ἀκριδέστερα στοὺς πλήρεις τίτλους τῶν μελετημάτων του : «Ἡ ποιητικὴ τοῦ Παλαμᾶ», «Ὁ διδακτικὸς Καβάφης», «Τὸ πνευματικὸ κλίμα τῆς Σικελιανικῆς ποίησης». Εἶναι φανερό ὅτι ἐδῶ δὲν πρόκειται νὰ παρακολουθήσουμε μιὰ ὀλοκληρωτικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ ἔργου καί τῆς προσωπικότητος τῶν ποιητῶν αὐτῶν, ἀλλὰ μιᾶς μόνο πλευρᾶς, αὐτῆς ποῦ στάθηκε ἡ πιὸ ἐνδιαφέρουσα γιὰ τὸν συγγραφέα, ἡ ποῦ τοῦ ἐπέδαλαν οἱ συνθήκες μιᾶς ὀρισμένης στιγμῆς.

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τὸν Καβάφη, ἡ πλευρὰ ποῦ ἐξετάζει ὁ κ. Παπανοῦτσος εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη του, ἡ δεσποζουσα τοῦ ὅλου θέματος. Ἀφιερώνει σ' αὐτὴν, τὴν ἐκτενέστερη ἀπὸ τίς τρεῖς μελέτες, ἐκείνην ὅπου θέλησε νὰ ρίξῃ ὅλο τὸ βάρος τῆς δικῆς του προσωπικότητος σὰν μελετητῆ, μὲ μιὰ βαθύτερη καί λεπτομερέστερη ἔρευνα, γιὰ νὰ τοποθετήσῃ τὸ *credo* του, ἀνιχνεύοντας τὴν ἀλήθεια τῆς ποίησης αὐτῆς, ποῦ «μὲ τὴν ἐκπληκτικὴν ἰδιορρυθμίαν της ἔγινε τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀντιλεγόμενον θέμα τῆς κριτικῆς μας τὰ τελευταῖα χρόνια».

Ὁ κ. Παπανοῦτσος δὲν εἶναι μόνο ἓνας διαυγῆς, θετικὸς, ὀξυδαρκῆς καί ὑπομονητικώτατος ἀναλυτῆς, ποῦ ἔχει ὀργανώσει τὴ δουλειὰ του πάνω στὰ δεδομένα ἐνός πρόθυμου κι' ἐξαιρετικὰ ἀπορροφητικοῦ πνεύματος, ἀλλὰ κι' ἓνας εὐαίσθητος παρατηρητῆς, προικισμένος μὲ ὄση χρειάζεται δημιουργικὴ φαντασία, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ συμπληρῶναι ἀνετα τὰ κενά, νὰ διακρίνει τί κρύβεται πίσω ἀπὸ τίς γραμμές, νὰ μὴ σταματᾶει στὴ λέξη, ἀλλὰ νὰ συλλαμβάνει τὸ νόημα ποῦ μπορεῖ νὰ πάρῃ ἢ λέξη μέσα σ' ἓνα κείμενο ποιητικό. Καί σὰν τέτοιος, μπορεῖ νὰ εἶναι, πράγματι, ὁ ἰδεώδης ἐρμηνευτῆς τοῦ Καβάφης, ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ποιητῆς αὐτός, κατ' ἐξοχὴν, ἀπαιτεῖ σὲ μέγιστο βαθμὸ—δύναμή του μαζὶ καί ἀδυναμία—τὴν ἀντιπροσφορά τοῦ ἀναγνώστη, κινδυνεύοντας διαφορετικὰ, στίς περισσότερες περιπτώσεις, ν' ἀπομείνει λόγος κενός. Ἄν ἡ ποίηση γενικὰ ἀπαιτεῖ νὰ τὴν πλησιάζουμε σὲ ὦρες ψυχικῆς εὐφορίας, στίς ὁποῖες ἡ συναισθηματικὴ ἀποκρυστάλλωση γίνεται μιὰ ἀνάγκη, ἡ ποίηση τοῦ Καβάφης εἰδικώτερα ἀπαιτεῖ μιὰν ἰδιαίτερη προετοιμασία τοῦ πνεύματος γιὰ τὴν ἀπότιμησιν τῆς ἀνθρώπινης πείρας μας. Ὁ κ. Παπανοῦτσος πορεύεται, λοιπόν, μέσα στὴν κάπως συνθηματικὴ αὐτὴ ποίηση, ψάχνοντας γιὰ κείνο ποῦ ὁ ποιητῆς ἄφησε νὰ νοηθεῖ, ἢ ποῦ

υπάρχει ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ, ἢ ἀκόμη γιὰ κείνο πού μὲ λίγη καλὴ θέληση θὰ μπορούσαμε μεις οἱ ἴδιοι ν' ἀνακαλύψουμε μέσα σ' αὐτήν. Καί ἡ μέθοδος του εἶναι ἡ μόνη πού θὰ μπορούσε ὄχι μόνο νὰ ἐρμηνεύσει τὸν στοχαστὴ Καβάφη ἀλλὰ καὶ ν' ἀναδείξει τὸν καλλιτέχνη Καβάφη.

Ὡστόσο, ὁ κ. Παπανούτσος ξεκίνησε ἀπὸ ἕνα δεδομένο πού ἔχει δεσμεύσει ἀπὸ τὰ πρῶτα τὸ πνεῦμα του καὶ πού βάλθηκε, κατ' οὐρανόν, νὰ τὸ ἀποδείξει μὲ τὴ μελέτη του, ὅπως μαρτυρεῖ κι' ὁ ἴδιος ὁ τίτλος τῆς. Ἀλλώστε, ἔχει διατυπώσει καθαρῶτα τὴν ἀποψή του: «Προσωπικὰ ἔχω σχηματίσει τὴ γνώμη ὅτι πάνω ἀπὸ τὸν αἰσθησιακὸ καὶ τὸν ἱστορικὸ καὶ τὸ δραματικὸ Καβάφη, στέκεται καὶ κυριαρχεῖ ὁ διδακτικὸς Καβάφης, ἕνας ποιητὴς πού μὲ τὴ σπάνιαν εὐαισθησία καὶ τὴν ἐμπερίθειά του, κατόρθωσε ν' ἀνανεώσει καὶ νὰ καταξιώσει στοὺς χρόνους μας ἕνα καμπάλαιο, ἀλλὰ παραμερισμένο καὶ ἀμφισβητούμενο εἶδος τῆς ποίησης, τὴν ποίηση τῆς διδακτικῆς». Τὸ πέρασμα εἶναι, ὅτι παρ' ὅλη τὴν ἱκανότητά του νὰ δώσει ἀποδεικτικὴ ἀξία στὸν ἰσχυρισμό του, κατόρθωσε ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Νὰ μᾶς πείσει, δηλαδή, ὅτι ὁ Καβάφης ποτὲ δὲ σκέφτηκε νὰ κάμει μιὰ διδαχὴ, μιὰ παραίτηση στὸν ἀναγνώστη του, ἀλλὰ σὲ κάθε περίπτωση, ὁ τυχόν διδακτικὸς του τόνος, οἱ ἀποστροφές του πρὸς τοὺς τρίτους, ἀπέβλεπαν σ' ἕναν καὶ μοναδικὸ, βαθύτερον προσωπικὸ σκοπὸ: Νὰ ἐμφυχώσουν τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸ του, νὰ τοῦ συνειδητοποιήσουν ἰδέες καὶ νὰ τοῦ σταθεροποιήσουν σκέψεις, πού ἀφοροῦσαν πάλι ἀποκλειστικὰ τὸν ἑαυτὸ του καὶ τὴν τέχνη του. Καὶ τὸ σπουδαιότερο, ὅτι πίσω ἀπ' ὅλην αὐτὴ τὴν κατ' ἐπίφαση διδαχὴ, κρύβεται ἡ ἀγωνία καὶ τὸ δράμα, σὲ τρόπο πού ὁ κ. Παπανούτσος δὲ χρειαζόταν παρὰ νὰ κάμει ἕνα μικρὸ βῆμα γιὰ νὰ ἰδεῖ ὁ ἴδιος ἀντιτρεφόμενη τὴν πρόταση πού ἀνέλαβε ν' ἀποδείξει. Δηλαδή: «Πάνω ἀπὸ τὸν διδακτικὸ Καβάφη κυριαρχεῖ ὁ δραματικὸς κλπ.».

Πῶς μᾶς ὁδηγεῖ σ' αὐτὸ τὸ ἀντίστροφο συμπέρασμα ὁ συγγραφέας εἶναι εὐκόλο νὰ καταδειχθεῖ κι' ἀπὸ τὴν παράθεση μερικῶν ἀποσπασμάτων του. Ἰδιαιτέρως, μὲ τὴν ἀληθινὰ ἀξιόθαύμαστη ἀνάλυσή του τῶν «Τειχῶν» καὶ τῆς ὁμάδας τῶν ποιημάτων πού συγκεντρώνονται γύρω σ' αὐτὰ («Τὰ παράθυρα», «Τρῶες», «Ἡ πόλις» καὶ «Περιμένοντας τοὺς βαρβάρους»), καὶ μὲ τὴν τόσο ἀκριβολογημένη ἀντιπαραβολὴ τοῦ περιεχομένου τῶν ποιημάτων αὐτῶν μὲ μερικὰ χαρακτηριστικώτατα ἀποσπάσματα τῶν Paludes τοῦ André Gide, μᾶς προετοιμάζει γιὰ τὴν ἀντιστροφή τῆς πρότασής του. Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ ὑπογραμμίσω μερικὰ σημεῖα: «Τὸ Καθαφικὸ σύμβολο τῶν Τειχῶν ἔχει καὶ πλάτος καὶ βάθος μεγαλειότερο ἀπὸ κείνο πού ὑποβάλλουν οἱ εἰκόνες τοῦ Gide». «Ἡ φυλακὴ τοῦ Καβάφης εἶναι κάτι πῶς ἀνατριχιαστικὸ ἀκόμη, πῶς ἐφιαλτικόν. Γιατί δὲν ἔχει ἀρχὴ καὶ τέλος, κλείνει ἀπὸ παντοῦ ὀλόκληρη τὴν ὑπαρξή μας». «Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι πού κάνει τὴν ἀνθρώπινη περιπέτεια τόσο φρικιαστικὴ, ὅτι ἐγκάθειρκοι φάχνουμε μέσα στὴν ἀγωνία μας γιὰ διέξοδο, κι' ἐν τούτοις ἔξερομε

ὅτι γιὰ χίλιους δυὸ λόγους, στὴ φυλακὴ μας τὰ παράθυρα δὲ βρίσκονται ἢ δὲ μπορούμε νὰ τὰ βροῦμε». «Ἀπελπίζομαστε ἀπὸ τὴ σκλαβιά μας γιατί λαμπαδιάζει μέσα μας τῆς ἐλευθερίας ἡ φλόγα. Αὐτὸ κάνει τραγικὴ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου». Κι' ἕνα γενικώτερο συμπέρασμα: «Μὲ τὸ θέμα τῶν Τειχῶν συνέχεται στενὰ ὁ ἄκρος φανατισμὸς, ἡ πικρὴ κι' ἀνήλια ἀπαισιοδοξία καὶ ἡ βαρυθυμία (μιὰ βαρυθυμία γεμάτη ἀπὸ τὴν πλήξη τῆς τέφρας) τοῦ Καβάφης. Τόση σκοτεινιά καὶ σκληρότητα στὴν ἀπόγνωση, πρώτη φορά γνώρισε ὁ Ἑλληνικὸς Παρνασσός». Ἀπὸ τίς ἴδιες αὐτὲς κριτικώτατες καὶ διεισοδυτικώτατες παρατηρήσεις τοῦ κ. Παπανούτσου, δὲ μᾶς μένει ἤδη καμμιά ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὸ κύριο θέμα, ὡς πρὸς τὸν πυρήνα καὶ τὸ στόχο τῆς Καθαφικῆς ποίησης. Κάθε ἰδέα γιὰ πρόθεση καθαρῶς διδακτικὴ, ἐξουδετερώνεται μπροστὰ στὴν ἀνάγκη αὐτὴ τοῦ λυτρωμοῦ ἀπὸ τὴν ἀγωνία, πού εἰσφέρει μόνη διέξοδο στὴν Τέχνη. Ἴδου τώρα καὶ ἡ κατάληξη: «Κανεὶς ποιητὴς ἀπὸ τοὺς συγχρόνους μας δὲν ἄδραξε μὲ τόσην ἀμεσότητα καὶ μὲ τέτοιαν ἀφοβία τὴν δραματικὴ οὐσία τῆς ζωῆς, τὴν τραγικὴ καὶ τὴν κωμικὴ τῆς ποιότητα, ὅπως ὁ Καβάφης. Καὶ κανεὶς δὲν μᾶς τὴν ξεσκεπάζει μὲ τόσην ὀξύτητα, τόσον ὠμά καὶ ἐπομένως τόσο συγκλονιστικά, ὅσον ἐκεῖνος». Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ δράματος εἶναι πού δίνει τὴ μεγαλειότερη βαρύτητα στὸ ἔργο τοῦ Καβάφης, ἐνῶ ἡ ὑπερβολικὴ λιτότητα τῶν μέσων, πού σὲ πολλὰς περιπτώσεις δὲν ἔπαρκει γιὰ τὴν πλήρη ὑποδήλωση αὐτοῦ τοῦ πολυέδρου δράματος, ὁ ἴδιος αὐτὸς ὁ διδακτικὸς τόνος, ὁ ἐντελῶς συμπτωματικὸς, ἀποτελεῖ τὴν ἀδυναμία τῆς, τίς περισσότερες τοῦλάχιστον φορές. Ἡ μελέτη τοῦ κ. Παπανούτσου, μιὰ ἀπὸ τίς δύο - τρεῖς καλλίτερες πού ἔχουν γραφεῖ γιὰ τὸν Καβάφη, μᾶς προβάλλει συγχρόνως καὶ τὴ χαρακτηριστικὴ περίπτωση ἑνὸς συγγραφέα μὲ ξεχωριστὸ κύρος, πού ὑπακούοντας στὴν ἴδια τὴν εὐσυνειδησία του, ὁδηγεῖ τὸν ἀναγνώστη του σ' ἕνα τέρμα ἀκριβῶς ἀντίθετο ἀπὸ κείνο πού τοῦ εἶχε ὑποσχεθεῖ.

* * *

Ἀπὸ τὰ δυὸ ἄλλα μελετήματα τοῦ βιβλίου, τὸ λιγότερο ἐνδιαφέρον — καὶ λιγότερο καλόν, ἀσφαλῶς — εἶναι τὸ ἀναφερόμενο στὴν «Ποιητικὴ τοῦ Παλαμά», ἴσως γιατί τὸ ἴδιο τὸ θέμα δὲν προσφέρει τὴ δυνατότητα καινούριων προοπτικῶν καὶ μᾶς ἀφίνει τὴν ἐντύπωση, καθὼς διαβάζουμε, ὅτι ἀσχολούμαστε μ' ἕνα θέμα ἤδη ἐξαντλημένο. Ὁ κ. Παπανούτσος τὸ ἀναλύει ὑπομονητικὰ, παρακολουθώντας τὴ σκέψη τοῦ Παλαμά μὲ ἀφθονες citations, σὲ τρόπο πού ὁ ἴδιος νὰ ἐξαφανίζεται σχεδὸν πίσω ἀπ' αὐτήν. Φαντάζομαι πῶς στάθηκε γι' αὐτὸν μιὰ ἀχαρῆ δουλειά. Ἴσως γιατί ὁ Παλαμάς δὲν ἀναπτύσσει ἕνα σύστημα ποιητικῆς καθαρὰ περιγραμμένο, σὰν ὀριστικὸ καταστάλαγμα μιᾶς προσωπικῆς ἐμπειρίας, ἀλλὰ ταλαντεύεται, τὸ περισσότερο, ἀνάμεσα σὲ γνώμες πού προδίνουν ξένες ἐπιδράσεις, τίς ὁποῖες προσπαθεῖ νὰ προσαρμόσει στὸν ἑαυτὸ του, ἢ μέσα στίς ὁποῖες ζητάει ν' ἀνακαλύψει τὸν ἑαυτὸ

του. Ἀποδεχόμεστε πρόθυμα τὸ συμπέρασμα τοῦ κ. Παπανούτσου, ποὺ εἶναι συγχρόνως καὶ μιὰ ἐπιγραμματικὴ τοποθέτηση τοῦ θέματος. «Ἐκεῖνο ποὺ χαρακτηρίζει τὴν Παλαμικὴ σκέψη τὴν ὥρα ποὺ ἀντιμετωπίζει τὰ αἰσθητικὰ προβλήματα, ὅ,τι ἀκόμη ἀποτελεῖ τὴν ιδιορρυθμίαν καὶ τὸ θέλητρό της, εἶναι τὸ κρᾶμα ἐκεῖνο τοῦ ρωμαντικοῦ ιδεαλισμοῦ καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ θετικισμοῦ ποὺ ὑπάρχει στὶς θεωρητικὰς δάσεις τοῦ πνεύματός του». Τελικὰ, ἐπικυρώνεται ἡ παλιά μας βεβαιότητα: Ὅτι ὁ Παλαμᾶς εἶναι ὁ ἐκφραστὴς μιᾶς ἐποχῆς καὶ μαζὺ τὸ θῦμα της. Ἐπλήρωσε ἀρκετὰ ἀκριδὰ τὸ μεγάλο ρόλο ποὺ ἀνέλαβε, νὰ γίνῃ, δηλαδὴ, ὁ δημιουργικὸς μετοχεταιυτῆς τῶν δυτικῶν πνευματικῶν ρευμάτων σ' ἕναν τόπον ποὺ παράδερνε ἀνάμεσα σὲ μιὰ προφανῆ παιδικότητα σκέψης καὶ σὲ μιὰ ἐπικίνδυνον σύγχυση ιδεῶν. Ἡ τραγικὰ διχασμένη προσωπικότης του ἐπηρέασε καταθλιπτικὰ καὶ τὴν ποιητικὴν του παραγωγὴν. Τὸ μεγαλεῖο του, μεγαλεῖο ἐνὸς μεγάλου ἡγεμόνα μαζὶ κι' ἐνὸς ἀχθοφόρου τοῦ πνεύματος, βρίσκεται στὴν ἀντίθετη ἀκρῆ τοῦ Καθαφικοῦ, ποὺ ζητάει τήρησιμα στὸν ἀπομονωτισμὸ καὶ τὴν αὐτοτυραννίαν.

Τὸ πνευματικὸ κλίμα τῆς Σικελιανικῆς ποιήσεως (τὸ ἰδεολογικὸ περιεχόμενον, τὴ «σοφία» της) τὸ ἀναζητεῖ ὁ κ. Παπανούτσος, ὄχι μόνο μέσα στὴν ποίησιν τοῦ Σικελιανοῦ ἀλλὰ καὶ μέσα στὰ πεζὰ του κείμενα (Πρόλογος λυρικοῦ δίου, Ἐλευσίνεια διαθήκη κλπ), ὅπως εἶχε φυσικὰ, ὑποχρέωση, προσπαθώντας πάντοτε νὰ κρατηθεῖ ἀπὸ τοὺς ἐνωτικὸς τους κρίκους. Ἐπιμένοντας στὰ πεζὰ κείμενα, ἴσως δὲν ὑπολόγισε ἀρκετὰ τὸν κίνδυνον νὰ περιπλακεῖ σὲ θεωρίας καὶ γενικεύσεις, ποὺ δὲν ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν καρδιά τῆς Σικελιανικῆς ποιήσεως, ἀλλὰ ἀπὸ μιὰ διάθεση μᾶλλον νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ ἢ συνέχειά της καὶ νὰ στερεοποιηθεῖ τὸ περίδλημά της. Ὁ ποιητὴς μπορεῖ νὰ θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸ του ὡς τὸν καλλίτερον ἐρμηνευτὴ τοῦ ἔργου του (ὁ Παλαμᾶς ἐπικαλεῖται μάλιστα μιὰ σχετικὴ γνώμη τοῦ Felix le Dantec) ἀλλὰ ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι μόνο τὸ τρίτο μάτι θὰ πεῖ πάνω σ' αὐτὸ τὴν τελευταία λέξη. Στάθηκε πάντα δύσκολο στοὺς γονιοὺς νὰ κρίνουν ἀντικειμενικὰ τὰ παιδιὰ τους. Θυμοῦμαι τώρα ἕναν ὀρισμὸν γιὰ τὴν ποίησιν (μέσα στοὺς ἀπειρους ποὺ ἔχουν διατυπωθεῖ), ἕναν ὀρισμὸν ποὺ προσαρμόζεται στὴν ποίησιν τοῦ Σικελιανοῦ, —θὰ ἔλεγα, στὴν ιδιοσυγκρασίαν του: «Ποίησιν εἶναι ἡ ὄρειότερη πράξις τῆς κυριαρχίας τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸ σύμπαν». Σ' αὐτὴν τὴν κυριαρχίαν δὲν ἀποβλέπει ἀδιάκοπα ὁ Σικελιανός, ὅταν ζητάει τὴ συμφιλίωσιν τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὴ γῆ, τὴν ἑνωσὴν του μετὰ τὴ φύσιν, ὅταν ἀντιτίθεται ζωηρὰ στὸ κομμάτιασμα τοῦ ἀνθρώπου ὅπως τὸ καθιέρωσε καὶ τὸ ἐπέβαλε ὁ νεώτερος πολιτισμὸς, ὅταν ὑπερασπίζεται μετὰ πάθος τὴν πνευματικὴν καὶ τὴ συναισθηματικὴν του ἐνότητα; Στὴν ἀνάκτησιν τῆς ἀρχέγονης αὐτῆς δυνάμεως πρέπει ἄραγε, νὰ ἰδοῦμε καὶ τὴν ἀναγέννησιν τῆς ποιήσεως, στὶς ἡμέρας μας; Καὶ ἡ κυριαρχία αὐτὴ μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ δημιουργικὰ, χωρὶς μιὰ ἐσωτερικὴ ἀναγέννησιν τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνθρώπου; Ἴδου ἐρωτήματα πιεστικὰ ποὺ μᾶς βαρβαί-

νουν τὰ χεῖλη. Ὁ Σικελιανός διαθέτει, ἀληθινὰ, μπράτσα γερὰ, μιὰ φαντασία ποὺ παίζει μετὰ σύμβολα καὶ ποὺ τὰ ἐξουσιάζει καὶ στὸ τέλος ἕνα γλωσσικὸ ὄργανον ἐκπληκτικὰ ὑπάκουον στὶς θαυότερες, τὶς κυριαρχικώτερες τοῦ παρορμήσεως. Δὲν ξέρω μόνο ἂν ἔχει, ὅσο χρειάζεται — καὶ χρειάζεται σὲ μέγιστον βαθμὸν — ἐκεῖνο ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ ὀνομάσουμε ἀνθρώπινον διάθεσιν καὶ συμπάραισιον, ποὺ εἶναι ἀπόρροια ὀρισμένων ψυχικῶν ιδιοτήτων, καὶ ποὺ ἀποβλέπει στὴν ἐνότητα ὄχι τοῦ ἀνθρώπου ἀλλὰ τῶν ἀνθρώπων. Δὲν ἔχω ὑπ' ὄψει μου τὰ τελευταῖα τοῦ ἔργου. Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἀναγέννησεως τῆς ποιήσεως εἶναι ἀληθινὰ τερᾶστιον — τὸ βασικὸ σημερινὸ πρόβλημα τοῦ πνεύματος — κι' εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ Σικελιανός μετὰ τὴν ἴδιαν τὴν δυνάμιν τῆς ιδιοφυΐας του τὸ προσεγγίζει πολὺ περισσότερον ἀπ' ὅλους ἐκεῖνους ποὺ πίστεψαν σοβαρὰ ὅτι μπορούσαν νὰ τὸ λύσουν μετὰ ἀπλῆς μεταβολῆς τῆς φόρμας. ὅσο κι' ἂν εἶταν ἐπαναστατικὸς γιὰ νὰ ἐκπλήττουν τοὺς ἀφελεῖς. Ἡ ἀνάλυσις τῆς Σικελιανικῆς σκέψεως ἀπὸ τὸν κ. Παπανούτσον πραγματοποιεῖται μ' εὐρύτητα κι' εὐσυνειδησία, κι' ἂν ὀγκώνονται τὰ ἐρωτήματα πρέπει νὰ λογαριαστεῖ στὸ ἐνεργητικὸν του.

* * *

Ὁ κ. Παπανούτσος ἐκφράζεται κατηγορηματικὰ γιὰ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ ρόλον τῆς Τέχνης καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ καλλιτέχνη: «Δὲ μπορεῖ, λέει, νὰ ζεῖ παρασιτικὰ, νὰ παίζει ρόλον διακοσμητικὸν μέσα στὴ γενικὴν οἰκονομίαν τῆς ζωῆς: νὰ τραγουθεῖ ἀσυνείδητα, ἀνεπίγνωστα δηλαδὴ καὶ ἀνεύθυνα, σὰν ἀηδὸν παθητικόν, γιὰ νὰ διασκεδάσει τὴν πλήξιν τῆς δικῆς του καὶ τῶν ἄλλων. Ἡ Τέχνη εἶναι ὁ δικός του στίχος. Ἐνας στίχος ὅπου παλεύει καὶ μοχθεῖ, ἰδροκοπᾷ καὶ αἰμορροεῖ — καὶ προπάντων κινδυνεύει: νὰ κερδίσει ἢ νὰ χάσει τὴν ψυχὴν του». Ποῖος σήμερον δὲ θὰ ὑπόγραφε καὶ μετὰ τὰ δυὸ του χεῖρα μιὰ τέτοια ὑπέροχον διαβεβαίωσιν, ποὺ τοποθετεῖ τὸν καλλιτέχνην στὸν ὑψηλὸν θῶκον τοῦ θεωροῦ καὶ ἀποτιμητῆ τῆς ζωῆς; Γιὰ νὰ τὸν βλέπουμε νὰ ὀρθώνεται μπροστὰ μας σὰ μιὰ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ προσωπικότητα, ποὺ οἱ πηγῆς τῶν παρορμήσεών της, ἡ πορεία τῆς ἐσωτερικῆς διαμόρφωσής της, συνυφασμένες μετὰ τὴν ἴδιαν τὴν στίχον του ἀπέναντι τῆς ζωῆς, αἰχμαλωτίζουν κυριαρχικὰ τὸ ἐνδιαφέρον μας. Καὶ στὸ σημεῖον αὐτὸ ἀκριδῶς, μᾶς ξαφνιάζει ἡ ἀντίληψιν τοῦ κ. Παπανούτσου, ὅταν μᾶς βεβαιώνει ὅτι ἡ ἀτομικὴ περιπέτεια τοῦ ποιητῆ δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει «ἀλλὰ τὸ εἶδος, ἡ ποιότητα τῶν συγκινήσεων ποὺ ἀποπνέει τὸ ἔργον του. Αὐτὸ τὸ ἰδιαίτερον συγκινησιακὸν ἄρωμα καλεῖται νὰ προσδιορίσει, νὰ κατατάξει καὶ νὰ ἐκτιμήσει ὁ κριτικός, ἀφίνοντας τὰ παρακάτω στοὺς γιατροὺς καὶ τοὺς περιεργούς». Οἱ «ψυχαναλυτικὲς σχηματοποιήσεις» ὀδηγοῦν ἴσως, πολλὰς φορὰς στὸ ἀπροχώρητον. Ἀλλὰ, πέστε μου, πῶς θὰ ἐμποδίσουμε τὸν ἀναγνώστην — κι' ὁ κριτικός, κατὰ τεκμήριον, εἶναι ὁ τέλειος ἀναγνώστης — ν' ἀναζητήσῃ πίσω ἀπὸ τὸ κείμενον τὶς αἰτίαις ποὺ ἔκαμαν νὰ γραφεῖ τὸ κείμενον;

Ὁ καθορισμός τοῦ «συγκινησιακοῦ ἀρώματος» εἶναι γι' αὐτὸν ἡ μεγάλη, πρωτόγονη χαρὰ, ποὺ μοιάζει με τὴν ἀγνότατη χαρὰ τοῦ ἐφηβικοῦ ἔρωτα, τὴ στηριγμένη πάνω στὴν ἀγνοια τῆς ζωῆς. Πίσω ὁμως ἀπ' αὐτὴν ὑπάρχει μιὰ ἄλλη, βαθύτερη, οὐσιαστικώτερη καὶ περισσότερο ὀδυνηρὴ καὶ ποὺ συνίσταται στὴν προσπάθεια γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ ἀνθρώπου — με ὅλες τὶς πάρα πολὺ ἀνθρώπινες ιδιότητές του — ἀπὸ τὸν ὁποῖον προέρχεται αὐτὸ τὸ «ἄρωμα». Καὶ τότε πῶς δὲν πρόκειται γιὰ μιὰν ἀπλή χαρὰ, ἀλλὰ γιὰ μιὰ ἀδυσώπητη ἀνάγκη.

Μὲ τὴν ἴδια λογικὴ συνέπεια δὲ θὰ συμφωνήσουμε στὸ διαχωρισμὸ τῆς κριτικῆς, ποὺ φαίνεται νὰ πρεσβεύει ὁ κ. Παπανούτσος : σὲ καίτην, δηλαδή, ποὺ ἀποκλειστικὰ θ' ἀφιερῶθαι στὸν καθορισμὸ τῆς καλλιτεχνικῆς ποιότητας καὶ στὴν ἄλλη ποὺ ἀποβλέπει, πάλι ἀποκλειστικὰ, στὴν ἔρευνα τοῦ ἰδεολογικοῦ περιεχομένου, τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν ποὺ περικλείνει τὸ ἔργο. Ὁ ἴδιος τοῦλάχιστον τοποθετεῖ στὴ δευτέρη αὐτὴ περίπτωση, τὴ μελέτη του γιὰ τὸν Σικελιανό. Ὅταν στὸ ἔργο τῆς Τέχνης τὸ περιεχόμενο εἶναι ἀρρηκτα δεμένο με τὸ ὕφος καὶ τὴ μορφή (στὸ ἀληθινὸ ἔργο τῆς Τέχνης ἐννοοῦμε — καὶ δὲ θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρξει σοβαρὴ ἀντιλογία), ἡ κριτικὴ ποὺ θὰ ἐπιχειροῦσε νὰ ἐξετάσει ἀνεξάρτητα τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, θὰ εἶχε ν' ἀντιμετωπίσει τοὺς μεγαλύτερους κινδύνους. Γιατί θὰ μπορούσε νὰ παρασυρθεῖ στὶς πιὸ ἀπαράδεκτες ὑπερτιμήσεις — ἢ καὶ ὑποτιμήσεις — σὲ σχηματοποιήσεις χειρότερες ἀπὸ ἐκεῖνες τῶν ψυχαναλυτῶν, σὲ βαθύτατες πλάνες ὡς πρὸς τὸ ἴδιο τὸ κέντρο βάρους τοῦ καλλιτεχνήματος. Ἡ ἀξία τῶν ἰδίων τῶν μελετημάτων τοῦ κ. Παπανούτσου, πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ ἀκριδῶς στὴν τάση τοῦ πνεύματός του ν' ἀναζητεῖ τὸ περιεχόμενο σὲ συνάρτηση με τὴ μορφή καὶ τὸ ὕφος (ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ δεδομένα με τὰ ὁποῖα συμβαίνει νὰ ξεκινάει). Καὶ ἡ κριτικὴ του σκέψη ἐγγίζει τὸ κορυφωμὰ τῆς, ἀκριδῶς στὰ σημεῖα ἐκεῖνα ποὺ ἡ συνάρτηση αὐτὴ πραγματοποιεῖται στὸν ὑψηλότερο βαθμὸ.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΧΑΪΖΙΝΗΣ

Χρήστου Ζαλοκώστα: «Τὸ Χρονικὸ τῆς Σκλαβιάς».

Τὸ πολυσέλιδο αὐτὸ βιβλίον, με τὴν καλαίσθητη καὶ λιτὴ μαζὶ ἐμφάνιση, — βυλογραφίες Γιάννη Κεφαλληνοῦ, ἐκδόση «Ἄλφα Ι. Μ. Σκαζίκη», — προσφέρει ὑλικὸ στὶς πιὸ ἀνόμοιες ἔρευνες, ὅπως προσφέρεται καὶ στὶς πιὸ διαφορετικὰς διαθέσεις ἐλέγχου. Ἄλλοι θὰ μείνουν στὶς πολλὰς καὶ συχνὰ ἀγνωστες πληροφορίες ποὺ δίνει, ἄλλοι θὰ ἀντλήσουν συμπεράσματα ἀπὸ τὶς διαπιστώσεις ποὺ γίνονται στὶς σελίδες του με τρόπο ὑπεύθυνο καὶ πειστικὸ, ἄλλοι θὰ σταθοῦν σὲ πρόσωπα καὶ ἄλλοι σὲ γεγονότα, τέλος, πολλοὶ θὰ παρατηρήσουν ὅτι στὸ «Χρονικὸ τῆς Σκλαβιάς» δὲν κλείνεται ὀλόκληρη ἡ Κατοχὴ ἀλλὰ τὸ μέρος μόνο ποὺ ἔζησε ὁ συγγραφέας του, ποὺ τὸ εἶδε ἀπὸ πολὺ κοντὰ κ' ἐγινε ὁ χῶρος τῶν προσωπικῶν του ἀγώνων καὶ θυσιῶν. Δὲν ἀπο-

κλείεται νὰ διατυπωθοῦν καὶ ἄλλες ἐπιφυλάξεις, λιγότερο ἢ περισσότερο βάσιμες. Κι οὔτε μποροῦσε νὰ γίνῃ διαφορετικὰ, ἀφοῦ στὸ βιβλίον τοῦ κ. Χρήστου Ζαλοκώστα δὲν ἐξετάζεται μιὰ ψυχολογικὴ περίπτωση ἢ μιὰ ἀτομικὴ ἐκδήλωση, σημαντικὴ ἔστω καὶ χαρακτηριστικὴ, ἀλλὰ κρὶνεται μιὰ ὀλόκληρη ἐποχὴ καὶ προβάλλει ἓνα ὀλόκληρο ἔθνος με ὅ,τι καλύτερο, — κάποτε καὶ με ὅ,τι σάπιο, — ἔχει νὰ δείξει. Καὶ δὲ θέλω νὰ προχωρήσω στὰ πολιτικὰ κριτήρια, ποὺ καὶ αὐτὰ μπορεῖ νὰ γίνουν ἐμπόδιο γιὰ τὴ σωστὴ ἐκτίμηση τοῦ «Χρονικοῦ τῆς Σκλαβιάς».

Ὅλ' αὐτὰ τὰ παραμερίζω καὶ μένω στὴ γενικὴ καὶ δυνατὴ ἐντύπωση ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ κ. Ζαλοκώστα. Διαβάσεις τὶς 417 σελίδες του με γρήγορη ἀνάσα, με ἀγωνία, με καρδιοχτύπι, προχωρεῖς, ὅλο προχωρεῖς γιὰ νὰ δεῖς ὡς ποῦ μπορεῖ νὰ φτάσει ἡ ἀντοχὴ, τὸ πείσμα, ἡ ἐξυπνάδα καὶ προπάντων τὸ ὑψηλὸ πατριωτικὸ αἶσθημα ἑνὸς ἀδούλωτου λαοῦ, θαυμάσεις, ἀπορεῖς, ξεχνιέσαι στὴ ραγδαία ἐναλλαγὴ τῶν ἀπίθανων τολμημάτων, ἔρχονται στιγμὲς ποὺ δὲν προσέχεις καὶ δὲν σοῦ χρειάζεται νὰ μάθεις πότε ἐγίναν ὅλ' αὐτὰ τὰ ὄραϊα καὶ τὰ μεγάλα, χτές, προχτές ἢ σὲ ἄλλη ἡρωϊκὴ ἐποχὴ, με τοὺς σημερινούς Ἕλληνας ἢ με τοὺς ἥρωες προγόνους. κ' ἐνῶ ἔχεις μέσα σου ζεστὴ ἀκόμα αὐτὴ τὴν ἐλληνικὴ ζωὴ, θαρρεῖς ὅτι ζεῖς ἓνα μακρινὸ ἐλληνικὸ παραμῦθι χωρὶς χρονολογία, ἐλεύθερο ἀπὸ τόπους καὶ ἀνθρώπους, τὸ παραμῦθι τῶν ἐλληνικῶν ἐκπλήξεων καὶ τῆς ἐλληνικῆς ὁμορφιάς στὶς ποικίλες μορφές τῆς. Γύρω σου εἶναι βαθιὰ χαρῶν τὰ σημάδια ἀπὸ τὰ κρίσιμα καὶ ὀδυνηρὰ γεγονότα. Καὶ εἶναι πολλοὶ οἱ ἀνθρώποι, οἱ καλοὶ καὶ οἱ κακοὶ, ἢ ἐκεῖνοι ποὺ εἶχαν ὄραϊες ἐξάρσεις ἀλλὰ γρήγορα τὶς σκέπασαν με λάσπη, εἶναι πολλοὶ ἐκεῖνοι ποὺ σὲ κάνουν νὰ προσέχεις καὶ νὰ σκύψεις ἀπάνω στὰ γεγονότα αὐτὰ με ἡσυχὴ συνείδηση ἢ καὶ ντροπιασμένος, νὰ πείσεις σὲ λεπτομέρειες, σὲ μικρὰς πράξεις, καὶ γιὰ λίγο νὰ προσγειωθεῖς. Ὅσο, τίποτα δὲν κατορθώνει νὰ σὲ κατεβάσει ἀπὸ τὸ ὑψηλὸ ἐπίπεδο τοῦ μύθου. Κι αὐτὴ ἀκριδῶς εἶναι ἡ μεγάλη ὑπηρεσία, ποὺ προσφέρει ὁ κ. Ζαλοκώστα. Μιὰ χτεσινὴ ἐλληνικὴ πραγματικότητα, ποὺ πάει νὰ φθαρεῖ μέσα στὴ μεταπολεμικὴ κρίση, μιὰν ὄραϊα ὄρα τοῦ ἐλληνισμοῦ, ποὺ πρέπει νὰ διαφυλαχτεῖ σὰν πολύτιμος ἐθνικὸς τίτλος, τὴν ὑψώνει ἐκεῖ ποὺ ἔχει δικαίωμα νὰ σταθεῖ. Τοῦτο εἶναι ἓνα κατόρθωμα. Κ' ἐνῶ φαίνεται ὅτι ὀφείλεται στὴν ἐθνικὴ συνείδηση τοῦ συγγραφέα τοῦ «Χρονικοῦ τῆς Σκλαβιάς», πρέπει νὰ ἐξεταστεῖ περισσότερο σὰν ἀποτέλεσμα λογοτεχνικῶν ἱκανοτήτων.

Ὁ κ. Ζαλοκώστα εἶναι καλὸς ἀφηγητῆς. Εἶχε ὁμως ν' ἀντιμετωπίσει ὄχι μιὰ περιπέτεια ἢ νὰ ἐπιμεῖνη σὲ μιὰ ψυχολογικὴ ἀνάλυση, ἀλλὰ νὰ παρακολουθήσει ἓνα χεῖμαρρο γεγονότων, ποὺ ὅλα μαζὶ ἔκαναν τὴν ἀντίσταση τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ στὸν κατακτητὴ καὶ πάλι ὅλα μαζὶ διαμόρφωσαν ἓναν ἄλλο ρυθμὸ ζωῆς. Καὶ τὸ κατόρθωμά του, καθαρὰ λογοτεχνικὸ, εἶναι ὅτι τὸν ρυθμὸ αὐτὸν τὸν ἐπέρασε στὸ καίμενό του καὶ τὸν ἀφῆσε νὰ δῆσει κάτι τὸ ραγδαῖο, κάτι τὸ ἀσυγκράτητο, σὲ ὅλη τὴν ἀφήγηση. Τίποτε δὲ μένει